

บทที่ 2

แนวคิดในการดำเนินคดีแพ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ กับหลักพื้นฐานในการค้นหาข้อเท็จจริงในคดีแพ่ง

1. ความเป็นมาของวิธีพิจารณาความคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ

นับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและมีการพัฒนาทางกฎหมายที่สำคัญส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงจากแนวคิดแบบดั้งเดิมของวิธีพิจารณาความแพ่ง โดยเริ่มจากการเกิดแนวคิดเรื่องรัฐสวัสดิการ ซึ่งมองว่ารัฐมีภาระในการดูแลสวัสดิการของประชาชน และสิทธิที่สำคัญประการหนึ่งของประชาชนคือสิทธิในการเข้าถึงกระบวนการศาล โดยในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 รับรองการเข้าถึงเฉพาะรูปแบบการฟ้องคดีอย่างเป็นทางการ แต่ต่อมามีกระแสให้รัฐมีหน้าที่ทำให้ศาลเป็นองค์กรที่ประชาชนสามารถเข้าถึงได้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นผลจากนโยบายทางสังคม บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และแม้กระทั่งกระแสสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ เช่น European Convention on Human Rights นอกจากนี้รัฐยุคใหม่ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการทำให้นโยบายทางสังคมบรรลุผล เช่น นโยบายด้านสิ่งแวดล้อมทางอากาศ ความเท่าเทียมกันในการจ้างงาน หรือความปลอดภัยในการทำงาน ซึ่งการบังคับการให้เป็นไปตามนโยบายเหล่านี้ต้องใช้กลไกการฟ้องคดี และโดยที่มีบุคคลในสังคมบางกลุ่มที่ต้องได้รับการคุ้มครองเป็นพิเศษ เช่น ผู้บริโภค ผู้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือผู้ยากไร้ที่เป็นเหยื่อของการเลือกปฏิบัติ มักจะเป็นผู้ที่ต้องมีโอกาสในการจะฟ้องคดีเพื่อป้องกันสิทธิของตน จึงก่อให้เกิดช่องว่างหรือความต้องการทางกฎหมายที่สังคมต้องเข้ามาดูแล ซึ่งลักษณะนี้เองที่เรียกว่าเป็น “กระแสการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม”¹

ประเทศในยุโรปตะวันตกเป็นกลุ่มแรกๆ ที่เริ่มแนวคิดแบบรัฐสวัสดิการ ซึ่งส่งผลให้เกิดการปฏิรูปทางด้านวิธีพิจารณาความเพื่อให้เกิดการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เช่น การใช้วิธีพิจารณาด้วยวาจาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของออสเตรียในปี ค.ศ. 1895 ที่ทำ

¹ วรรณชัย บุญบำรุง, ธนกร วรปรัชญากุล และ สิริพันธ์ พลรบ, หลักและทฤษฎีกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, 2549), น.53.

ให้ศาลไม่เพียงดำเนินกระบวนการพิจารณาอย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้นแต่ยังสามารถช่วยเหลือคู่ความฝ่ายที่ด้อยโอกาสในการรักษาสิทธิของตนได้ และยังสนับสนุนการยุติคดีไปในทางที่สอดคล้องกับนโยบายสวัสดิการสังคมที่นำมาบัญญัติเป็นกฎหมายได้

ในเยอรมันจากการปฏิรูปในยุค Weimar Republic มีรัฐบาลเป็นผู้นำร่องในการให้เงินช่วยเหลือโครงการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย (legal aid scheme) ซึ่งเริ่มในปี ค.ศ.1921 หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองเริ่มมีการใช้ระบบรัฐสวัสดิการมากขึ้น ประเทศอื่น ๆ เช่นอังกฤษมีการตรากฎหมาย Legal Aid and Advice Act ค.ศ.1949 และเนเธอร์แลนด์มีการปฏิรูปกฎหมายในปี ค.ศ. 1956 ถือว่าการเข้าถึงทนายความเป็นสิทธิด้านสวัสดิการสังคม²

อนึ่ง เราสามารถแยกกระแสการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม (Access to Justice) ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

1.1 การปฏิรูปช่วงแรก

เริ่มตั้งแต่กลางทศวรรษ 1960 ซึ่งการปฏิรูปการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสองทาง คือ กลุ่มแรกเป็นการให้ความช่วยเหลือโดยทางสาธารณกุศล เช่นในออสเตรเลียและฝรั่งเศส และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นการให้เงินอุดหนุนจากรัฐ เช่นในอังกฤษ สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน เนเธอร์แลนด์ และสวีเดน มีการให้เงินช่วยเหลือจ้างทนายความหรือที่เรียกว่า “judicare” แต่ต่อมาปรากฏว่าการจ้างทนายความตามที่ได้รับความช่วยเหลือนี้มักจะทำให้ได้ดีในคดีประเภทคดีครอบครัวหรือคดีอาญา แต่ไม่ค่อยช่วยเหลือได้ในคดีที่เกี่ยวกับสิทธิทางสังคมใหม่ ๆ เช่น การคุ้มครองผู้บริโภค สิทธิทางสวัสดิการสังคม หรือการถูกเลือกปฏิบัติ ดังนั้น ในสหรัฐอเมริกาได้มีการปฏิรูปในปี ค.ศ. 1965 โดยใช้รูปแบบการมีเจ้าหน้าที่ของสำนักงานอัยการและสำนักงานกฎหมายเพื่อนบ้าน (neighborhood law offices) รูปแบบทำงานนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ที่ปรึกษากฎหมายทางสังคม” (social advocacy) เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ยากไร้และเป็นตัวแทนการปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่มบุคคลโดยใช้วิธีการฟ้องคดีแบบต่าง ๆ เช่น การดำเนินคดีแบบกลุ่ม (class action) ตลอดจนใช้วิธีการโน้มน้าวฝ่ายนิติบัญญัติเพื่อให้ความช่วยเหลือรูปแบบนี้แพร่หลายทั่วไปในประเทศอื่นด้วย เช่น ออสเตรเลีย เบลเยียม แคนาดา อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ นอร์เวย์ และแม้แต่ในฝรั่งเศสก็มีการใช้รูปแบบนี้อยู่บ้าง แม้ว่ารูปแบบการให้ความ

² เฟิ่งอ้าง, น.53.

ช่วยเหลือแบบนี้อาจมีข้อโต้แย้งอยู่บ้าง แต่ก็ยังคงเป็นที่นิยมอยู่ เช่น ในอังกฤษจนถึงปลายปี ค.ศ. 1982 มี “law centres” อยู่กว่า 40 แห่ง³

1.2 การปฏิรูปช่วงที่สอง

การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ยากไร้โดยการเรียกร้องร่วมกันเป็นกลุ่ม ต่อมาใช้เป็นแนวทางให้แก่กลุ่มผู้ที่ถูกระทบกระเทือนสิทธิประเภทอื่น เช่น ผู้บริโภค ผู้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งยากที่จะหาว่าประชาชนคนใดเป็นผู้เสียหายโดยตรงเพียงพอที่จะเป็นผู้ฟ้องคดี จึงไม่เหมาะที่จะใช้รูปแบบการฟ้องคดีโดยเอกชน และไม่เหมาะเช่นกันที่จะใช้รูปแบบการบังคับการโดยหน่วยงานของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้น จึงเกิดรูปแบบใหม่ในการดำเนินคดีประเภทดังกล่าว เช่น การดำเนินคดีแบบกลุ่ม (class action) ที่เริ่มจากประเทศในกลุ่มแองโกล – อเมริกัน การฟ้องคดีโดยองค์กร (organizations) ตัวแทนกลุ่มผู้ถูกระทบสิทธิ เช่น องค์กรคุ้มครองผู้บริโภค หรือองค์กรสิ่งแวดล้อม ซึ่งเริ่มในประเทศภาคพื้นยุโรปและอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การฟ้องคดีเกี่ยวเนื่อง (relator action) เพื่อให้ศาลมีการออกคำสั่งหรือการประกาศรับรองสิทธิ โดยผู้ที่ได้รับการอนุญาตจากอัยการสูงสุด ซึ่งในการพิจารณาของศาลในคดีประเภทนี้เป็นเรื่องที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับนโยบายทางการเมืองสูง เช่น จะต้องพิจารณาว่าการปล่อยมลพิษระดับใดจึงจะถือว่าสมเหตุสมผล หรือควรจะต้องใช้เงินเท่าใดในการควบคุมในเรื่องดังกล่าวซึ่งศาลจะต้องชั่งน้ำหนักระหว่างประโยชน์ของแต่ละฝ่ายเป็นอย่างมาก⁴

1.3 การปฏิรูปช่วงที่สาม

นอกจากการปฏิรูปทางรูปแบบการฟ้องคดีแล้ว ได้มีการพิจารณาทางด้านตัวสถาบันที่เกี่ยวข้องทางกฎหมาย เช่น การให้มีผู้ประกอบวิชาชีพกฎหมายอย่างเพียงพอ การจัดองค์กรศาล และวิธีพิจารณาที่ง่ายขึ้น ตลอดจนสนับสนุนให้มีองค์กรระงับข้อพิพาทแบบอื่น เพื่อเอื้อให้มีการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากเหตุการณ์สำคัญ คือ คำพิพากษาของ

³ เฟ็งอ้าง, น.53.

⁴ เฟ็งอ้าง, น.53-54.

ศาลสิทธิมนุษยชนยุโรป (European Court of Human Rights) ในคดี Airey เมื่อปี ค.ศ. 1979 โดยศาลเห็นว่ากฎหมายของไอริชไม่มีหลักประกันเพียงพอที่จะให้หญิงที่เป็นชนพื้นเมืองเข้าถึงกระบวนการศาลได้ ซึ่งศาลเห็นว่า การที่จะสร้างหลักประกันดังกล่าวได้อาจกระทำโดยการมีองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายหรือไม่ก็โดยการทำให้วิธีพิจารณาของศาลง่ายขึ้น

และตัวอย่างของวิธีการที่ถือเป็นการปฏิรูปในช่วงที่สามนี้ก็เป็นเช่น การกำหนดวิธีการสำหรับคดีโมโนสแหร่หรือคดีเรียกร้องเล็กน้อย (small claims) โดยเฉพาะคดีร้องเรียนของผู้บริโภค การกำหนดสถาบันตัดสินคดีที่เสียค่าใช้จ่ายน้อยหรือเพื่อเป็นทางเลือก เช่น อนุญาโตตุลาการ การพิจารณาโดยผู้พิพากษานายเดียว การส่งเสริมให้มีการประนีประนอมกันก่อนการฟ้องคดี ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงการจัดองค์กรทางวิชาชีพกฎหมาย เช่น การสนับสนุนให้มีการใช้ประโยชน์จากผู้ให้คำแนะนำทางกฎหมายที่มีผู้ใช้ประกอบวิชาชีพทนายความ การส่งหมายศาลแบบใหม่ การนำวิธีพิจารณาด้วยเอกสารกลับมาใช้เพื่อลดค่าใช้จ่าย และการขยายหลักความประสงค์ของคู่ความหรือการเพิ่มบทบาทศาลเพื่อให้มีการบังคับใช้กฎหมายได้ดียิ่งขึ้น⁵

อนึ่ง การปฏิรูปในช่วงที่ 3 นี้ มีการหาวิธีการเพื่อที่จะให้เข้าถึงกระบวนการยุติธรรมหรือเรียกว่าแนวทางการเข้าถึงความยุติธรรม(The access to justice approach) ดังนี้⁶

1.3.1 การปฏิรูปกฎหมายวิธีพิจารณาความที่เกี่ยวกับคดีแพ่งสามัญ

นักกฎหมายสมัยใหม่ มุ่งไปในเรื่องของการเลือกในการใช้ศาลปกติ มากกว่าในศาลพิเศษ หรือศาลเฉพาะ เนื่องจากเป็นความสำคัญที่จะต้องตระหนักว่าคดีที่มีความยุ่งยากซับซ้อนหลาย ๆ คดีที่เกี่ยวข้องกับสิทธิตามกฎหมายของปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคล จำเป็นที่จะต้องนำคดีดังกล่าวเสนอต่อศาลปกติเพื่อพิจารณาพิพากษา ซึ่งกระบวนการวิธีพิจารณาความในศาลปกตินั้นเป็นความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการวินิจฉัยชี้ขาดทางกฎหมาย รวมถึงความจำเป็นตามรัฐธรรมนูญ ที่เกี่ยวกับการเรียกร้องปกป้องสิทธิตามกฎหมายสารบัญญัติในคดีที่มีทุนทรัพย์จำนวนมาก

ก่อนที่จะเปลี่ยนเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 เพียงเล็กน้อย มีความพยายามที่สำคัญ เพื่อที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นหรือให้เหมาะสมกับสถานการณ์และยุคสมัยในเรื่องศาลและวิธีพิจารณาความ ในทวีปยุโรปมีการปฏิรูปอันเป็นที่รู้จัก เช่น กระบวนการพิจารณาด้วยวาจา “orality” หรือกระบวนการ

⁵ เฟ็งอ้าง, น.54.

⁶ Mauro Capelletti and Bryant Garth, Access to justice Vol.1 A world survey, (Milan Italy : Sijthoff, 1978-1979), pp. 54-84.

พิจารณาที่ไม่เคร่งครัดในเรื่องพยานหลักฐาน “the free evaluation of evidence” การรวมการพิจารณา “concentration” และความใกล้ชิด “immediacy” ในการติดต่อพบปะระหว่างผู้พิพากษา พยาน และคู่ความ เช่นเดียวกับบทบาทในเชิงรุกของผู้พิพากษา (related use of active judges) เพื่อค้นหาความจริงและเป็นการช่วยให้เกิดความเท่าเทียมกันซึ่งได้ดำเนินการบังคับใช้ในประเทศออสเตรีย โดยการริเริ่มของกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ในปี ค.ศ. 1985 (Zivilprozessordnung of 1985) การปฏิรูปดังกล่าวทำให้กระบวนการพิจารณาในทางแพ่ง ซึ่งกล่าวสรุปโดยผู้เชี่ยวชาญทางด้านกฎหมายวิธีพิจารณาความ Franz Klein ว่า “เรียบง่าย เสียค่าใช้จ่ายน้อย รวดเร็ว และสามารถเข้าถึงได้สำหรับคนยากจน”

1.3.2 การคิดสร้างกระบวนการพิจารณาอย่างไม่เป็นทางการเพื่อตัดสินหรือระงับข้อพิพาททางกฎหมาย

การปฏิรูปในเรื่องนี้มีที่มาจากการยอมรับข้อจำกัดของการปฏิรูปในกระบวนการพิจารณาคดีแพ่งสามัญ ซึ่งผลของการปฏิรูปนี้เกี่ยวพันในเรื่องของการคิดสร้างทางเลือกในกระบวนการพิจารณาคดีแพ่งสามัญที่เรียบง่าย มีความยุ่งยากน้อยกว่าหรือเป็นกระบวนการพิจารณาที่ขาดตัดสินอย่างไม่เป็นทางการซึ่งรูปแบบของการปฏิรูปในลักษณะดังกล่าวนี้ คือ การอนุญาโตตุลาการ (arbitration) การไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความ (conciliation) เพื่อให้ข้อพิพาทระงับ ยุติหรือเสร็จสิ้นไปจากศาล ซึ่งเทคนิควิธีการนี้สามารถดำเนินการได้ในหลาย ๆ คดี หรือทุกคดีหรืออาจใช้เป็นทางเลือกของคู่ความนอกเหนือไปจากกระบวนการพิจารณาคดีแพ่งสามัญ แม้ว่าการปฏิรูปกระบวนการพิจารณาที่สำคัญจะมุ่งเน้นในแง่มุมมองของเรื่องกระบวนการพิจารณาพิเศษเฉพาะคดีแต่ละประเภท เช่น การเรียกร้องของผู้บริโภคหรือการเรียกร้องในคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ตามแต่การปฏิรูปกระบวนการพิจารณาโดยทั่วไปหรือในคดีสามัญ โดยใช้หรือเลือกใช้กระบวนการ วิธีการที่กล่าวมาข้างต้น ก็เป็นเรื่องที่มีความสำคัญและควรได้รับการสนใจ

1.3.3 วิธีพิจารณาชนิดพิเศษ⁷

นอกจากการปฏิรูปในศาลปกติหรือวิธีพิจารณาสำหรับคดีแพ่งสามัญและการคิดสร้างทางเลือกสำหรับวิธีพิจารณาทั่วไปหรือในคดีแพ่งสามัญแล้ว

แนวทางใหม่ในการปฏิรูปครั้งที่สามนี้ ให้ความสนใจในเรื่องประเภทของคดีหรือข้อพิพาทที่เกิดขึ้น ซึ่งในแต่ละประเภทจะมีความพิเศษเฉพาะตัว กล่าวคือ การเข้าถึงความยุติธรรมโดยการปฏิรูปวิธีพิจารณาความ คือ การปฏิรูปปรับเปลี่ยนในเรื่องเฉพาะและการคิดสร้างศาล

⁷ Ibid, pp. 69-84.

เฉพาะ ความพยายามที่จะคิดสร้างสิ่งต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อจะให้เกิดความเสมอภาคความเป็นธรรมในสังคมนั้น มุ่งเน้นให้ความสนใจในเรื่องของประชาชนธรรมดาหรือบุคคลทั่วไป (Ordinary people) ซึ่งในที่นี้หมายถึง เป็นบุคคลซึ่งมีอำนาจความสามารถน้อยกว่า ด้อยกว่า ในความเกี่ยวข้องกับองค์กรที่มีอำนาจมากกว่าหรือส่วนราชการ รัฐ ซึ่งในสังคมสมัยใหม่เมื่อไม่นานมานี้ เราได้เห็นตัวอย่างในเรื่องของการให้สิทธิมากกว่าผู้ที่อ่อนแอกว่าในความสัมพันธ์ดังกล่าว ซึ่งกล่าวโดยเฉพาะเช่น ข้อพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างผู้บริโภคกับบริษัทห้างร้าน ผู้ผลิต คนส่วนมากกับผู้ทำให้เกิดมลพิษ ผู้เช่ากับผู้ให้เช่าอสังหาริมทรัพย์ ลูกจ้างกับนายจ้างและประชาชนกับรัฐ แม้ว่าจะได้มีการสนับสนุนว่าสิทธิใหม่เหล่านี้มีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนากฎหมายสารบัญญัติ และปรับปรุงกฎหมายวิธีพิจารณาความก็ตาม แต่เท่าที่ผ่านมาก็มีการปฏิรูปเพื่อให้การบังคับตามสิทธิเหล่านี้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพตลอดมา

ศาลปกติ (regular courts) เป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในเรื่องการบังคับใช้และพัฒนาสิทธิตามกฎหมาย เช่น ผู้บริโภค ผู้ได้รับความเสียหายทางสิ่งแวดล้อม หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องประโยชน์ของคนหมู่มาก ประโยชน์สาธารณะ ซึ่งรวมเรียกว่า diffuse interests และมีบทบาทสำคัญในการปกป้องประโยชน์เหล่านี้ รวมถึงมีบทบาทในการคิดสร้างกลวิธี มาตรการ วิธีการต่าง ๆ เช่น public interests lawyer และ class action ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้กลายมาเป็นภาระที่สำคัญของศาลปกติสมัยใหม่ บทบาทภาระหน้าที่ของศาลปกตินั้นเหมาะสมกับคดีความที่เกี่ยวกับประโยชน์สาธารณะ ในลักษณะผลรวมคนหมู่มาก เช่น การกระทำในนามของกลุ่ม เป็นต้น แต่ไม่เหมาะสมต่อการบังคับตามสิทธิของบุคคลธรรมดาในเรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างบุคคล (individual level) โครงสร้างของศาลและวิธีพิจารณาความชั้นสูงและสลับซับซ้อน จำต้องใช้ทนายความ และค่าใช้จ่ายสำหรับผู้เชี่ยวชาญ พยานและทนายความ เป็นปัญหาสำคัญในคดีความ และเป็นอุปสรรคข้อจำกัดในเรื่องการเข้าถึงศาลสำหรับคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ของประชาชนธรรมดา การได้รับการปกป้องคุ้มครองโดยศาลเป็นความจำเป็นที่เห็นได้ชัด ดังนั้น จึงได้มีการคิดสร้างมาตรการวิธีการอย่างอื่น เพื่อให้สามารถเข้าถึงได้มากขึ้น

การปรับเปลี่ยนในเรื่องทั่วไปและการคิดสร้างมาตรการ วิธีการอันเป็นทางเลือกที่ใช้ในคดีแพ่งสามัญหรือวิธีพิจารณาทั่วไป เป็นกระบวนการที่สำคัญในการปรับปรุงการเข้าถึงของประชาชนให้ดีขึ้น แต่เมื่อมีคดีข้อพิพาทเกิดขึ้น ประชาชนธรรมดาทั่วไปก็ยังไม่สามารถนำคดีขึ้นสู่ศาลได้ การปฏิรูปในเรื่องทั่วไป หรือในวิธีพิจารณาคดีแพ่งสามัญ ช่วยให้การดำเนินคดีรวดเร็วขึ้น และเสียค่าใช้จ่ายน้อย อันเป็นการช่วยบรรเทาและทำให้น้อยลงซึ่งจำนวนคดีและความล่าช้า แต่ความมุ่งหมายในการช่วยลดจำนวนคดีและภาระของศาลนั้น ไม่ใช่เหตุผลของการปรับปรุงพัฒนา

ที่จะทำให้ศาลสามารถเป็นประโยชน์แก่ข้อพิพาทที่เกิดขึ้น การปฏิรูปทั่วไปในศาลยังไม่อาจช่วยแก้ปัญหาได้อย่างเพียงพอในมิติของการเข้าถึงความยุติธรรม การปฏิรูปในเรื่องเฉพาะเจาะจงหรือในคดีแต่ละประเภทมีความจำเป็นที่จะทำให้เกิดประสิทธิภาพอย่างแท้จริงสำหรับบุคคลธรรมดาในการปกป้องสิทธิของเขา

สิ่งที่เราต้องการนี้เป็นผลสะท้อนมาจากแนวความคิดพื้นฐานของเรื่องความยุติธรรมของวิธีพิจารณาความ “procedural justice” ในขอบเขตของเรื่องศาลปกติและวิธีพิจารณาความนั้น ความยุติธรรมมีความหมายที่สำคัญ คือ การนำความถูกต้องของกฎเกณฑ์ในกฎหมายมาปรับใช้และบังคับใช้ได้กับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นจริงในคดี โดยใช้วิธีพิจารณาความเป็นมาตามการพิจารณาแนวคิดในเรื่องความยุติธรรมของวิธีพิจารณาความนั้น เกี่ยวพันกับสิ่งที่สำคัญยิ่งในเรื่องของความยุติธรรมของสังคม “social justice” นั่นคือ การค้นพบวิธีพิจารณาความซึ่งมีส่วนช่วยส่งเสริมหรือเป็นประโยชน์ ต่อการเรียกร้องและปกป้องสิทธิของประชาชนธรรมดาทั่วไป และการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องของบทบาทการแสดงออกด้วย ตัวอย่างเช่น ในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทของผู้พิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดตัดสิน คุณค่าอันแท้จริงในความยุติธรรมของวิธีพิจารณาความจะต้องคงไว้ซึ่งการเข้าถึงความยุติธรรม

การออกแบบระบบเพื่อแก้ไขปัญหาของประชาชนธรรมดาทั่วไป ทั้งโจทก์และจำเลยดังได้กล่าวมาแล้วนั้น มีลักษณะเฉพาะเจาะจงโดยจะต้องเสียค่าใช้จ่ายน้อยไม่เป็นทางการ มีรูปแบบพิธีการน้อยและมีความรวดเร็ว รวมถึงบทบาทเชิงรุกในการให้ความช่วยเหลือคู่ความของผู้พิจารณาวินิจฉัยชี้ขาดตัดสินและการใช้ให้เป็นประโยชน์ของนักกฎหมายและผู้เชี่ยวชาญทางเทคนิค จะต้องให้ลักษณะเฉพาะเหล่านี้ปรากฏในกฎหมายวิธีพิจารณาความพิเศษโดยเฉพาะและวิธีพิจารณาความพิเศษที่มีลักษณะเฉพาะดังกล่าวนี้จะต้องเสนอถึงความเป็นไปได้ในการที่จะดึงดูดประชาชนและทำให้เขาสามารถดำเนินการปกป้องสิทธิของเขาได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อต้องปะทะกับคู่กรณีที่มีอำนาจความสามารถเหนือกว่า

จากแนวทางข้างต้น ปัจจุบันเกิด แนวความคิดที่จะให้วิธีการดำเนินคดีแฟงเล็ก ๆ น้อย ๆ แตกต่างไปจากการดำเนินคดีแฟงสามัญอย่างการดำเนินคดีมโนสาระนั้นเกิดขึ้นในระบบกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ส่วนใหญ่จะเรียกคดีแฟงเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้ว่า “Small Claims Cases” และมักเรียกศาลที่ดำเนินคดีเช่นนี้ว่า “Small Claims Courts” แต่ในบางประเทศก็ใช้ชื่อเรียกที่ต่างออกไปโดยมักจะพยายามใช้ถ้อยคำที่ให้ความรู้สึกไม่เป็นทางการมากอย่างคำว่า “ศาล” และจะเน้นการใช้ขั้นตอนการดำเนินการที่ไม่เป็นทางการด้วย เช่น ประเทศนิวซีแลนด์เรียกองค์กรที่ชี้ขาดคดี Small Claims นี้ว่า “Small Claims Tribunals” ทั้งนี้เป็นไปตาม “The

Small Claims Tribunals Act”⁸ ประเทศสิงคโปร์เรียกว่า “Small Claims Tribunal” ตาม “The Small Claims Tribunals Act”⁹ เช่นกัน

เหตุผลสำคัญที่ประเทศต่าง ๆ ต้องกำหนดหลักเกณฑ์พิเศษสำหรับคดีแพ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เพราะว่า การดำเนินคดีแพ่งโดยทั่วไปต้องใช้ทุนความและต้องมีค่าใช้จ่ายมาก และอาจมากจนไม่คุ้มกับค่าเสียหายที่จะได้รับ ซึ่งก็จะเป็นเหตุให้ประชาชนไม่สามารถฟ้องร้องรักษาสิทธิของตนได้ในทางปฏิบัติ หรือไม่สามารถเข้าถึงกลไกทางศาลในการรักษาสิทธิของตน (access to justice) รัฐจึงต้องเข้ามาแก้ไขโดยสร้างกฎเกณฑ์เฉพาะลักษณะดังกล่าว ในระหว่างทศวรรษที่ 1970 ประเทศต่าง ๆ ในแถบอเมริกาเหนือใช้ Small claims courts เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายการเข้าใช้กลไกทางศาลในการรักษาสิทธิของประชาชน โดยมีการยกย่อง Small claims courts ว่าเป็น “people’s courts” ซึ่งมีจุดเด่นที่ความรวดเร็วในการพิจารณาคดี ค่าใช้จ่ายที่ถูกลง ความไม่เป็นทางการการดำเนินคดีโดยตัวความเอง และการต้องรักษาสิทธิของคุณค่า¹⁰ สำหรับในประเทศอื่น ๆ นอกจากนี้ก็ได้ใช้หลักการและเหตุผลของการจำเป็นต้องมีหลักเกณฑ์พิเศษสำหรับคดีแพ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ไปสร้างองค์กรหรือศาลพิเศษขึ้นมาพิจารณาพิพากษาคดีประเภทนี้ โดยเฉพาะทั้งสิ้นรวมทั้งประเทศไทย

2. หลักการพื้นฐานของการค้นหาข้อเท็จจริงในคดี

ในการที่จะพิจารณาและทำความเข้าใจกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของไทยในอันที่จะวิเคราะห์หลังความเห็นว่า ความรับผิดชอบในการค้นหาความจริงหรือข้อเท็จจริงในคดีตกอยู่กับใครนั้น จำเป็นต้องกล่าวถึง “หลักการดำเนินคดี” (Verfahrensprinzip) ในทางหลักวิชาเสียก่อนได้แก่

⁸ New Zealand Disputes Tribunals, Principles, Practices and Prospects, สำนักเนา เอกสารประกอบแฟ้ม “คดีมโนสาร” กองวิชาการ สำนักงานส่งเสริมงานตุลาการ, น.1.

⁹ จุมพล ภิญญินวัฒน์, “รูปแบบใหม่ของการพิจารณาคดีในศาล : การดำเนินคดีมโนสาร,” ใน เอกสารวิชาการ เรื่อง แนวทางปฏิบัติของศาลในการพิจารณาคดีมโนสารและคดีไม่มีข้อยุ่งยาก จัดโดย กองวิชาการ สำนักงานส่งเสริมงานตุลาการ, น.6 (อัดสำเนา), น.5.

¹⁰ เพิ่งอ้าง, น.5.

2.1 หลักการตรวจสอบ (Examination principle)

หลักการตรวจสอบหรือหลักการไต่สวนโดยศาลนั้น เป็นหลักที่ใช้มากในกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เป็นหลักที่มีแนวคิดที่ว่า ศาลสามารถเป็นผู้รวบรวมข้อเท็จจริงทั้งหลายในคดีด้วยตนเองโดยนักกฎหมายได้อธิบายว่า ตามหลักการนี้ศาลมีอำนาจค้นหาสาระสำคัญ (material) หรือความจริง (absolute truth) ได้ในคดี ดังนั้น ศาลจึงมีหน้าที่ต้องพิจารณาให้แน่ใจถึงข้อเท็จจริงที่คู่ความนำเสนอและต้องพิจารณาถึงข้อเท็จจริงที่คู่ความมิได้นำเสนอต่อศาลด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ศาลจะต้องไม่พิจารณาว่าเรื่องที่กำลังพิจารณาอยู่เป็นความจริง แม้คู่ความจะเห็นตรงกันว่าเป็นความจริงก็ตาม จนกว่าศาลจะได้ไต่สวนให้ได้ความเช่นนั้นก่อน

ในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายซีวิลลอว์ ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างไปในทางแบบไต่สวน เช่น ประเทศฝรั่งเศส เราจะพบว่า ศาลไม่ได้มีบทบาทแต่เพียงรับฟังคำให้การของพยานแต่เพียงอย่างเดียว โดยในระหว่างที่พยานให้การนั้น ศาลยังมีบทบาทในการที่จะซักถามพยานในประเด็นต่างๆ ที่เห็นว่าสามารถช่วยให้ได้รับทราบข้อเท็จจริงที่จำเป็นโดยครบถ้วน หรือซักถามพยานตามที่คู่ความได้เสนอแนะ การซักถามพยานจึงเป็นอำนาจหน้าที่โดยเด็ดขาดของศาลแต่เพียงผู้เดียว มาตรา 214 วรรคแรก ของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของฝรั่งเศสได้กำหนดห้ามมิให้คู่ความพูดสอดแทรกระหว่างที่พยานให้การหรือซักถามพยานโดยตรง หรือกระทำการใดๆ ที่จะมีอิทธิพลต่อพยาน หลักการดังกล่าวมีเจตนารมณ์ที่ต้องการจะหลีกเลี่ยงไม่ให้พยานถูกขัดขวางหรือรบกวนโดยการขัดจังหวะของคู่ความหรือโดยการตั้งคำถามที่อาจทำให้พยานหลงประเด็น คู่ความที่ฝ่าฝืนอาจถูกศาลสั่งขับไล่ออกจากศาลได้ แต่บทบาทของศาลในการถามพยานที่มีลักษณะเป็นเชิงรุกนี้ ไม่ได้เป็นการตัดสิทธิคู่ความโดยเด็ดขาด เพราะตามมาตรา 214 วรรคสอง ภายหลังจากที่พยานได้ให้การเสร็จสิ้นแล้ว คู่ความสามารถที่จะเสนอให้ศาลสอบถามพยานในบางประเด็นได้ แต่ก็ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของศาลที่จะพิจารณาว่าคำถามดังกล่าวจะเกี่ยวข้องกับคดีหรือไม่ และอาจปฏิเสธเสียก็ได้ แต่มีคำพิพากษาวางแนวการปฏิเสธของศาลที่จะถามดังกล่าวจะต้องไม่มีผลทำให้สิทธิในการต่อสู้คดีของคู่ความเสียหาย และในทุกกรณี คู่ความมีสิทธิโดยเด็ดขาดในการที่จะจัดทำข้อสังเกตด้วยวาจาซึ่งศาลจะต้องระบุลงไว้ในรายงานการสืบพยาน หรือทำข้อสังเกตเป็นหนังสือเพื่อแนบท้ายรายงานการสืบพยาน¹¹

¹¹ Henry SOLUS et Roger PERROT, "Droit Judiciaire prive", tome 3; Procedure de premiere instance, Sirey 1991, n 879.อ้างถึงใน คีตงาม คงตระกูล, "ระบบไต่สวนใน

เนื่องจากหลักการใหม่ในวิธีพิจารณาคดีมีโนสาเร่ที่เน้นบทบาทศาลในทางได้สวน ค้นหาข้อเท็จจริงมากขึ้น ดังนั้น ผู้เขียนเห็นว่า คดีมีโนสาเร่ซึ่งเป็นคดีแพ่ง ซึ่งโดยหลักแล้วการดำเนินกระบวนการพิจารณาจะใช้หลักความตกลงหรือหลักความประสงค์ของคู่ความ แต่ศาลก็อาจนำหลักการตรวจสอบหรือหลักการพิสูจน์ความจริงมาใช้ได้ แต่ทั้งนี้ศาลก็ไม่มีอำนาจไปพิสูจน์ข้อเท็จจริงเช่นเดียวกับคดีอาญาเพียงแต่น่าจะใช้หลักตรวจสอบในกรณีเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมในอันที่จะทำให้คดีกระจ่างชัดขึ้นเท่านั้น

2.2 หลักความตกลง (Negotiation principle)

หลักความตกลงเป็นหลักที่ตรงข้ามกับหลักการตรวจสอบ กล่าวคือ “หลักความตกลง” คู่ความเท่านั้นที่มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบในเรื่องข้อเท็จจริงทั้งปวง และเป็นความรับผิดชอบของคู่ความโดยลำพังตนเอง ในการดำเนินคดีตามหลักการนี้ ศาลมีอำนาจชี้ขาดตัดสินคดีเฉพาะในสิ่งที่คู่ความนำเสนอเข้ามาในคดีเท่านั้น ศาลไม่มีอำนาจแสวงหาข้อเท็จจริงเพิ่มเติมโดยลำพังตนเอง

เมื่อพิจารณาตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของไทย มาตรา 172 วรรคสอง มาตรา 177 วรรคสอง และมาตรา 84¹² จะเห็นได้ว่าคู่ความต้องรับผิดชอบในความสมบูรณ์ของเรื่องหรือของข้อเท็จจริง และข้อเท็จจริงใดในฟ้องที่จำเลยไม่ปฏิเสธ กฎหมายถือว่าจำเลยยอมรับตามนั้น และข้อเท็จจริงใดที่คู่ความรับกันแล้วไม่ต้องพิสูจน์ด้วยพยานหลักฐานกันอีกต่อไป ในกรณีที่จำเลยไม่ปฏิเสธหรือคู่ความรับกันแล้วนั้น กฎหมายถือว่าความจริงเป็นไปตามที่ไม่ได้โต้แย้งหรือตามที่ยอมรับกันนั้น ด้วยเหตุนี้ศาลจึงมีหน้าที่เพียงต้องตรวจสอบความจริงของข้อเท็จจริงภายในกรอบที่คู่ความจะได้กำหนดเท่านั้น ซึ่งก็คือกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของไทยคือ “หลักความตกลง” เป็นเกณฑ์สำคัญ

กฎหมายวิธีพิจารณาคดีปกครองไทย, ” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), น.25.

¹² ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา 172 วรรคสอง บัญญัติว่า “คำฟ้องต้องแสดงโดยแจ้งชัดซึ่งสภาพแห่งข้อหาของโจทก์และคำขอบังคับ ทั้งข้ออ้างที่อาศัยเป็นหลักแห่งข้อหาเช่นนั้น”

มาตรา 177 วรรคสอง บัญญัติว่า “ให้จำเลยแสดงโดยแจ้งชัดในคำให้การว่า จำเลยยอมรับหรือปฏิเสธข้ออ้างของโจทก์ทั้งสิ้นหรือแต่บางส่วน รวมทั้งเหตุแห่งการนั้น”

มาตรา 84 บัญญัติว่า “ถ้าคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งกล่าวอ้างข้อเท็จจริงอย่างใด ๆ เพื่อสนับสนุนคำฟ้องคำให้การของตน ให้หน้าที่นำสืบข้อเท็จจริงนั้นตกอยู่แก่คู่ความฝ่ายที่กล่าวอ้าง

แม้กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของไทยจะยึด “หลักความตกลง” เป็นเกณฑ์สำคัญ แต่ก็ใช่ว่ากฎหมายจะละเลย “หลักการตรวจสอบ” ไปเสียทีเดียว เช่น ในคดีล้มละลาย ศาลจะพิพากษาให้บุคคลใดเป็นบุคคลล้มละลายไม่ได้ เว้นแต่จะฟังได้ว่าบุคคลนั้นมีหนี้สินล้นพ้นตัวอย่างแท้จริง ซึ่งแสดงว่าคดีล้มละลายเป็นไปตาม “หลักการตรวจสอบ”¹³ หรือในกรณีที่คุณความขาดนัดไม่สามารถตกลงหรือเจรจากันได้ จึงต้องนำเอาหลักการตรวจสอบหรือพิสูจน์ความจริงมาบังคับใช้แก่กระบวนการพิจารณาโดยกำหนดให้ศาลมีอำนาจพิสูจน์ตรวจสอบข้อเท็จจริงในคดี เช่น ศาลจะมีคำพิพากษาหรือคำสั่งชี้ขาดให้โจทก์เป็นฝ่ายชนะคดีมิได้ ศาลต้องพิสูจน์ความจริงโดยพิจารณาจากคำฟ้องของโจทก์ว่าต้องมีมูลและไม่ขัดต่อกฎหมายหรือการที่ศาลสั่งให้โจทก์ส่งพยานเอกสารตามที่ศาลเห็นว่าจำเป็นแทนการสืบพยาน¹⁴ นอกจากนี้ยังมีคดีแพ่งอีกบางประเภทที่ศาลใช้ “หลักการตรวจสอบ” ผสมผสานกับ “หลักความตกลง” ได้แก่ คดีที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของเอกชนโดยแท้ เช่น คดีเกี่ยวกับสิทธิสภาพแห่งบุคคล สิทธิในครอบครัว หรือในคดีพิพาทเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ กฎหมายกำหนดให้ศาลมีหน้าที่ต้องให้มีการสืบพยานหลักฐานของฝ่ายโจทก์เสมอ และศาลมีอำนาจที่จะเรียกพยานหลักฐานอื่นมาสืบได้เองตามที่เห็นว่าจำเป็นเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม¹⁵ บทบัญญัติในส่วนนี้จึงแสดงให้เห็นถึงบทบาทของศาลในการรักษาสถาบันกรรมสิทธิ์และสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญในระบบกฎหมายของประเทศ

¹³ คณิต ถน นคร, กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ภาคการดำเนินคดี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, 2548), น.169-171.

¹⁴ สันติสุข ทิพย์สุข, “อำนาจศาลในการสืบพยานกรณีขาดนัดในคดีแพ่ง,” (วิทยานพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น.15-16.

¹⁵ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 198 ทวิ วรรคหนึ่งและวรรคสอง บัญญัติว่า “ศาลจะมีคำพิพากษาหรือคำสั่งชี้ขาดให้โจทก์เป็นฝ่ายชนะคดีโดยจำเลยขาดนัดยื่นคำให้การมิได้ เว้นแต่ศาลเห็นว่าคำฟ้องของโจทก์มีมูลและไม่ขัดต่อกฎหมาย ในการนี้ ศาลจะยกขึ้นอ้างโดยลำพังซึ่งข้อกฎหมายอันเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของประชาชนได้

เพื่อประโยชน์ในการพิพากษาหรือมีคำสั่งชี้ขาดคดีตามวรรคหนึ่ง ศาลอาจสืบพยานเกี่ยวกับข้ออ้างของโจทก์หรือพยานหลักฐานอื่นไปฝ่ายเดียวตามที่เห็นว่าจำเป็นก็ได้ แต่ในคดีเกี่ยวกับสิทธิสภาพแห่งบุคคล สิทธิในครอบครัวหรือคดีเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ ให้ศาลสืบพยานโจทก์ไปฝ่ายเดียว และศาลอาจเรียกพยานหลักฐานอื่นมาสืบได้เองตามที่เห็นว่าจำเป็นเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม”

และแสดงให้เห็นว่าในเรื่องสำคัญกฎหมายไม่ละเลยที่จะดำเนินการตาม “หลักการตรวจสอบ” ควบคู่กันไปด้วย และในคดีแพ่งที่เกี่ยวข้องถึงสถาบันทางกฎหมายดังกล่าวนี้ ศาลต้องมีบทบาทที่แตกต่างออกไปจากคดีแพ่งทั่วไป กล่าวคือ ศาลจะ “วางเฉย” (passive) คอยควบคุมการต่อสู้คดีของคู่ความอย่างเดียวยังไม่ได้ แต่ศาลเองต้อง “กระตือรือร้น” (active) ในคดีตามสมควรด้วย¹⁶

จึงกล่าวโดยสรุปว่า “วิธีพิจารณาความแพ่ง” โดยทั่วไปเป็นไปตาม “หลักความตกลง” (Verhandlungsmaxime หรือ Negotiation principle) ในคดีแพ่งคู่ความจึงสามารถที่จะตกลงกันได้ตลอดเวลาไม่ว่าคดีนั้นจะอยู่ในขั้นตอนใด ส่วนศาลก็จะทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ชี้ขาดตัดสินคดีให้ เป็นไปตามสิ่งที่คู่ความนำเสนอและยังไม่รับกันเท่านั้น เหตุนี้ โดยทั่วไปการดำเนินคดีแพ่งจึงเป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างคู่ความอย่างแท้จริง ส่วนศาลนั้นตามปกติก็จะ “วางเฉย” (passive) และ คอยควบคุมการต่อสู้คดีของคู่ความ เพื่อให้เรื่องที่พิพาทกันนั้นเป็นอันยุติและเกิดความเป็นธรรม เท่านั้น โดยศาลจะไม่ลงไปดำเนินการในคดีอย่าง “กระตือรือร้น” (active) อย่างไรก็ตาม แม้ในคดีแพ่งโดยหลักศาลจะวางเฉย แต่เพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมศาลต้องกระตือรือร้นในเรื่อง พยานหลักฐานด้วย^{17 18}

นอกจากนี้ การที่กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่งของไทยวางพื้นฐานอยู่บน “หลักความตกลง” ก่อให้เกิดผลที่สำคัญสองประการ คือ ประการแรก ศาลต้องวินิจฉัยชี้ขาดข้อเท็จจริงที่ คู่ความนำเสนอเท่านั้น กล่าวคือ ศาลไม่มีหน้าที่ที่จะต้องตรวจสอบข้อเท็จจริงด้วยตนเอง ประการที่สอง ข้อเท็จจริงที่คู่ความได้นำเข้ามาเท่านั้นที่ศาลจะทำการสืบพยาน และข้อเท็จจริงที่ต้องนำสืบ ด้วยพยานหลักฐานคือข้อเท็จจริงที่จำเลยโต้แย้งเท่านั้น ข้อเท็จจริงใดที่ไม่มี การโต้แย้งหรือที่ยอมรับแล้วก็ไม่ต้องมีการสืบพยานกันอีก ศาลจะถือว่าความจริงเป็นไปตามนั้น ดังนั้น ศาลจึงมีหน้าที่ต้องตรวจสอบความจริงเพียงเท่าที่อยู่ในกรอบที่คู่ความกำหนดไว้เท่านั้น¹⁹

¹⁶ คณิต ฤ นคร, อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 13, น.36-37.

¹⁷ เพิ่งอ้าง, น.29-35.

¹⁸ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 86 วรรคสาม บัญญัติว่า “เมื่อศาล เห็นว่าเพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรมเป็นการจำเป็นที่จะต้องนำพยานหลักฐานอื่นอันเกี่ยวกับ ประเด็นในคดีมาสืบเพิ่มเติม ให้ศาลทำการสืบพยานหลักฐานต่อไป ซึ่งอาจรวมทั้งการที่จะเรียก พยานที่สืบแล้วมาสืบใหม่ด้วย โดยไม่ต้องมีฝ่ายใดร้องขอ”

¹⁹ คณิต ฤ นคร, อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ 13, น.172.

